

Олена Гончарук

МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто проблему мовленнєвої компетентності як невід'ємної складової професійної компетентності педагогів, значення мовленнєвої компетентності вчителів у формуванні всебічно розвинутої особистості молодших школярів. Проаналізовано рівень мовленнєвої компетентності студентів педагогічних ВНЗ та запропоновано теоретичні підходи до вирішення проблеми порушення мовно-мовленнєвої правильності.

Ключові слова: мовленнєва компетентність, мовна компетентність, правильність мовлення.

Сучасні вимоги до професійної кваліфікації конкурентноспроможного педагога передбачають мовно-мовленнєву компетентність у процесі професійної діяльності. Одне з основних завдань педагогічних ВНЗ – формування мовленнєво компетентного фахівця, оскільки реалізація набутих теоретичних та практичних педагогічних умінь та навичок, спрямованих на вирішення завдань освіти, виховання і розвиток молодших школярів у процесі навчання немислима без одного із провідних методів навчання (за джерелами передачі і характером сприйняття інформації) – словесного. Головними елементами цього методу є пояснення, інструктаж, розповідь, лекція, бесіда, самостійна робота з підручником [1]. Сучасна дидактика надає великого значення словесним методам навчання, але не ізольовано від інших методів навчально-пізнавальної діяльності, а в тісному взаємозв'язку [1]. Живе слово мовленнєво компетентного педагога є не тільки засобом передачі знань, формування наукового світогляду, позитивних якостей особистості, воно виконує функцію емоційно-естетичного впливу у формуванні всебічно розвинутої особистості молодших школярів. Для початкової ланки саме вчитель є зразком наслідування. Тому рівень сформованості мовленнєвих умінь та навичок учнів початкової школи є показником рівня мовленнєвої компетентності вчителя.

Вагомі наукові здобутки у вирішенні проблеми формування мовленнєвої компетентності отримали Т. Донченко, Л. Мацько, В. Мельничайко, А. Нікітіна, Л. Паламар, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, Л. Струганець, Г. Шелехова та ін. [1]. У своїх працях вони підкреслюють специфіку мовленнєвих умінь як прояв професіоналізму, визначають

структуру і зміст комунікативності, де мовлення є домінуючим компонентом, необхідним у педагогічному процесі, пропонують методику управління процесом формування мовленнєвих умінь у системі навчання студентів філологічних та нефілологічних спеціальностей, звертаючи увагу на основні найбільш уживані порушення мовних і мовленнєвих норм у комунікативному розвитку особистості. Аналізуючи сучасну теорію і практику мовленнєвої підготовки майбутніх учителів, вважаємо, що теоретичні засади формування у студентів мовленнєвої компетентності вивчено недостатньо. Існує нагальна потреба опрацювання та поширення результатів відповідних досліджень і досвіду з цієї проблеми в освітньому процесі вищих навчальних закладів, об'єктивної оцінки пропонованих технологій навчання і вивчення можливих шляхів удосконалення якості професійної мовленнєвої підготовки випускників вищої школи. Тому метою нашої статті є виявлення основних порушень мовних норм студентами педагогічних закладів в усній мовленнєвій діяльності.

Мовленнєва компетентність – це вміння використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування [2], та доречно послуговуватися вербальними виражальними засобами.

Мовна компетентність – це усвідомлене засвоєння мовних норм, що склались історично у фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці й адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності при використанні певної мови [3]. Цей вид компетентності властивий високоосвіченій, культурній людині, сформованій особистості.

Мовленнєві вміння вчителя – об'єктивна ознака його готовності до професійної діяльності.

Із поняттям мовленнєвої компетентності тісно пов'язане поняття культури мови та мовлення. Культура мови – це рівень володіння нормами усної та писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування [5]. Оскільки мова є універсальним засобом спілкування, нагромадження й передавання інформації, навчання, виховання та формування внутрішнього світу, вона немислима без належної культури мовлення. Культура мовлення виявляється у таких комунікативних аспектах: правильність, точність, логічність і послідовність, виразність та образність, багатство, доречність, доступність, достатність, змістовність, емоційність, естетичність, дієвість [5].

Формування мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців значною мірою залежить від основної, на нашу думку, комунікативної якості мовлення – правильності (дотримання норм сучасної літературної мови в процесі суспільного спілкування [5]). Норма літературної мови – реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі та нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на

певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови у процесі спілкування [4]. Розрізняють такі структурно-мовні типи норм: орфоепічні – встановлюють правильність вимови звуків та звукосполучень; акцентологічні – регулюють правильність наголошування слів; лексичні – правильність слововживання; графічні – позначення звуків на письмі; орфографічні – передача звукової мови (слів і їх форм) на письмі; граматичні – норми вживання граматичних форм слів, побудови словосполучень і речень; пунктуаційні – регулюють постановку розділових знаків у писемному мовленні; стилістичні – регулюють підбір мовних засобів відповідно до умов спілкування [6]. Дотримання мовних норм становить основу мовленнєвої компетентності.

Фонетична компетентність складається з двох складових: орфоепічної й акцентологічної. Основними порушеннями орфоепічних норм у мовленні студентів є невластива українській мові пом'якшена вимова шиплячих звуків, наприклад: [úч'е^н'], [шч'аслúви^й], [ч'есни^й] і под. Така вимова шиплячих приголосних виправдана лише у препозиції шиплячих до звука [i], наприклад, [ж'інка], [ш'іс'т'] та у словах, у яких відбувається подовження шиплячих, наприклад: *ніччю* [n'íч':y], *ніччю* [n'íч':y], *подорожжю* [pódорож':y].

Специфічною рисою української орфоепії є дзвінка вимова приголосних [б], [д], [д'], [з], [з'], [г], [г], [ж], африкатів [дз], [дз'], [дж] у кінці складу та слова [7]. Порушення майбутніми педагогами вимови дзвінких приголосних у кінці складу та слова може негативно вплинути на формування орфографічної грамотності молодших школярів, особливо у період навчання грамоти, коли провідним принципом навчання орфографічно правильного письма є фонетичний принцип правопису. Наприклад, при порушеній вимові вчителем слова *берізка* [бе^р'іска] учні 1 класу можуть допустити орфографічну помилку у процесі написання лексеми, бо у період грамоти школярі якчують, так і пишуть.

Порушенням орфоепічної компетентності студентами-практикантами є нехтування асиміляційними процесами в українській мові. Найчастіше у мовленні майбутніх педагогів помічено побуквену вимову дієслів, що закінчуються на *-ться*, *-шся*. Наприклад, слово *відчиняється* вимовляють [в'іч:и^н'а́йе^н'т'с'а], слово *вмиваєшся* вимовляють [ўми^е'ва́йе^н'ш'с'а]. Згідно з орфоепічними нормами буквосполучення *-ться*, *-шся* вимовляються як [ц':a], [с':a]. Отже, нормативною є вимова [в'іч:и^н'а́йе^н'ц':a], [ўми^е'ва́йе^н'с':a].

Порушення акцентологічної норми у мовленні студентів спостерігаємо в таких найбільш уживаних словах: *черговий*, *завдання*, *закладка*, *хабс* (безлад), *одина́дцять*, *чотирна́дцять*, *урочи́стий*, *озна́ка*, *о́лень*, *катало́г*, *спіна*, *віпадо́к*, *зага́дка*, *зв'я́зне мовлення*, *ота́ман*, *зао́чі*, *санкі́*, *ліка́рська* (рослина), *чорно́зем*, *ро́збір* (але у *розбо́рі*, *розбо́ром*, *розбо́ри*), *течія'*, *русло́*, *жалюзі́*, *вира́зне читання*, *вишіванка*, *відоми́сть*

(документ), *відомість* (інформація), *байкі* (мн.), *дочка*, *дівка*. Звертаємо увагу на іменник *віри*, який у всіх формах має наголос на першому складі, чого не завжди дотримуються майбутні педагоги.

Лексична некомпетентність проявляється у вживанні русизмів, діалектизмів і тавтологічних сполучень слів. Тому на заняттях у ВНЗ викладачам потрібно звертати увагу на використання у мовленні таких слів: *трапляються* помилки (а не зустрічаються), *упродовж* уроку (а не на протязі), *отримувати* (одержувати) оцінку (а не діставати чи заробляти), у *січні* (а не у січні місяці, бо слово *січень* використовуємо лише як назву одного з місяців), *відчиняти* двері (а не відкривати), *вимикати* світло (а не виключати), *викликати* до дошки (а не визивати), *довкілля* (замість навколишнього середовища), *таця* (а не піднос), *буханець* (а не буханка хліба), лікар дав *висновок* (а не заключення), *наступного* разу (а не слідуєчого), *розгорніть* підручник (а не відкрийте), *покладіть* руки на парту (а не положіть), *піднесіть* руку (а не підніміть), *перегорніть* сторінку (а не переверніть), не *заважай* товаришеві (а не мішай), *відповідь правильна* (замість вірна), *розплющити* очі (замість розкрити), *переплутати* терміни (а не перепутати), *нині, тепер, наразі* (а не на даний час), *навіть* (замість даже), *м'який* (замість м'який), *трішки* (замість трошки), *ставитись* до людей (а не відноситись).

Також варто звернути увагу на вживання слів *скільки, котра* і *яка* з лексемою *година*. В українській мові запитання «*Котра година?*» вимагає у відповідь точного позначення часу, наприклад, *сімнадцята тридцять* (звертаємо увагу, що на позначення годин уживаємо порядковий числівник, а на позначення хвилин – власне кількісний). Відповідь на запитання «*Яка година?*» позначає частину доби, наприклад, *вечірня* (вранішня, обідня). Відповідь на запитання «*Скільки годин?*» – позначення кількості часу, наприклад: «*Скільки годин залишилося до початку урочистостей?*», «*До початку урочистостей залишилося три години і сорок хвилин*».

Досить часто студенти використовують у мовленні сполучення слів *самий перший* чи *найперший*, *самий останній* чи *найостанніший*. Це суперечить лексичним та морфологічним нормам. Правильно: *перший, останній*.

Порушення морфологічних норм відбувається під час зв'язку деяких іменників з іншими частинами мови. Потрібно звертати увагу на рід іменників під час конструювання мовлення. Наприклад: *красивий тюль* (О. в. тюлем), *нестерпний біль* (болем), *сильний нежить* (нежитем), *злий собака*, *далекий Сибір*, *сміливий какаду*, *шимпанзе* і под. [7].

Під час творення форм давальних відмінків іменників II відміни чоловічого роду назв істот та неістот мовленнєво компетентному педагогу треба пам'ятати про паралельні закінчення іменників *-у (-ю), -ові, -еві (-єві)* та враховувати у процесі мовлення закони милозвучності української

мови. Іменники II відміни чоловічого роду назви істоти у формі Д. в. однини мають закінчення *-ові, -еві (-єві)*, а іменники назви неістоти *-у (-ю)*. Отже, потрібно вживати *директорові, учневі, класу, заводу і под.*

Слова-звертання використовують у формі Кл. в., тому майбутні педагоги повинні звертати увагу на закінчення іменників власних назв у Кл. в., наприклад: *Наталко, Маріє, Галю, Ілле, Василю, Олегу.*

Грамматична некомпетентність проявляється також у творенні форм ступенів порівняння прикметників та прислівників, наприклад, більш точніший, найбільш виразніше. Такі форми прикметників та прислівників є порушенням морфологічної норми творення складеної форми вищого та найвищого ступенів порівняння якісних прикметників та якісно-означальних прислівників. При творенні таких форм відсутні у прикметниках та прислівниках суфікси *-и-, -іи-*. Отже, *більш точний, найбільш виразно*. Під впливом російської мови інколи в мовленні з'являється сполучення зі словом *самий* (самий розумний). Це також суперечить морфологічній нормі творення форм ступенів порівняння прикметників та прислівників.

На уроках математики у початковій школі студенти часто утворюють неправильні відмінкові форми числівників. Тому у ВНЗ доречно збільшити кількість практичних занять, відведених на вивчення теми «Особливості відмінювання власне кількісних та дробових числівників». Труднощі виникають при творенні відмінкових форм складних числівників, що закінчуються на *-десят, -сот*. Наприклад, *п'ятидесяти, шестистами* (правильно: *п'ятдесяти, шістьмастами, шістьомастами*). Мовленнєво компетентний студент уміло використовує паралельні форми числівників, наприклад, *п'яти і п'ятьом, п'ятьмастами і п'ятьомастами*. Часто порушують норми сполучення числівників з іменниками. Числівники *два, три, чотири* поєднуються з іменниками у формі множини, наприклад: *чотири учні* (а не *учня*), *три товариші, два заводи*.

Під впливом діалектного мовлення відбувається порушення в утворенні відмінкових форм займенників III особи, наприклад: *про його, єю* (правильно *про нього, нею*). Особливістю відмінювання особових займенників *він, вона, воно, вони* є поява в них після прийменників та в орудному відмінку початкового *н* [7].

Порушення граматичної норми зафіксовано у поєднанні слів способом керування та у використанні прийменників як засобу зв'язку слів у словосполученнях. Правильними є словосполучення *вибач мені* (Д. в.), *витерти дошку, стерти з дошки, пам'ятник Шевченкові, захворіти на грип, піти по воду, розмовляти українською чи по-українськи, живемо в Україні, відсутній через хворобу, близько першої години* [7].

Синтаксична некомпетентність студентів виявляється у використанні в мовленні інверсійних та багатокомпонентних речень, що ускладнює сприйняття інформації молодшими школярами.

Отже, висновуємо, що мовленнєва компетентність педагога – складова його професійної компетентності, а недотримання та порушення вчителем мовно-мовленнєвих норм може стати причиною низького рівня мовно-мовленнєвого розвитку учнів початкової школи і мати негативний вплив у навчально-пізнавальній діяльності молодших школярів. Тому студенти педагогічних закладів повинні досконало знати норми сучасної української літературної мови, уміти користуватися академічними лінгвістичними словниками української мови, стежити за правильністю усного мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посібник / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2007. – 560 с.
2. Горошкіна О. М. Теорія і практика навчання української мови в старших класах / О. М. Горошкіна, Л. О. Попова, А. В. Нікітіна. – Х. : Вид. група «Основа», 2012. – 171, [5] с. – (Б-ка журн. «Вивчаємо українську мову та літературу»; Вип. 1(98)).
3. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посібник / Т. Б. Гриценко. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 536 с.
4. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
5. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
6. Климова К. Основи культури і техніки мовлення / К. Климова. – К. : Ліра-К, 2007. – 240 с.
7. Ющук І. П. Українська мова : навч. посібник / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2005. – 640 с.